

Manisa Müzesindeki XVIII. ve XIX. Yüzyıla Ait Osmanlı Mezar Kitabeleri Üzerine Değerlendirmeler

Examination of the Inscriptions of Ottoman Tombs Dated from
the 18th Century to the 19th Century in Manisa Museum

Alpay BİZBİRLİK*

Öz

Ölü gömme adetlerinin şekilsel bir kısmı olan mezar taşı, Türk toplumunun İslamiyet'i kabulünden sonra belki de şehirleşmenin bir sonucu olarak daha fazla bilgi ve daha estetik bir görünüm sunar hale gelmiştir.

Özellikle Osmanlı toplumunda mezar taşı formları bazen meslekler, bazen da eski inanışlar hakkında ipuçları taşımaktadır.

Manisa Müzesinde bulunan mezar taşlarından XVIII. ve XIX. Yüzyılın sonuna kadar tarihi olanlar üzerinde yaptığımız çalışmada yukarıda belirtilen konulara ek olarak, unvanlar, meslek adları, belirtilmişse ölüm sebeplerini de açıklamaya çalışacağız.

Anahtar Kelimeler: Manisa, Manisa Müzesi, Mezar taşları.

Abstract

Tombs, which had been a part of cemetery rituals in Turkic societies, turned into a greater source of information and aesthetical values, partly due to the urbanization after the Turks adopted Islam as their religion.

Inscriptions on the tombs in the Ottoman society provide information especially on what sort of occupations and beliefs people had. Examining the inscriptions on tombs dated from the 18th century to the 19th century in Manisa museum, this study explains the titles, occupations people had and the reason for their death.

Key Words: Manisa Museum, Inscriptions on tombs, Manisa.

* Yrd. Doç. Dr. C.B.Ü. Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü.

İnsanlık var olduğundan beri ölüm hadisesinin uhrevi ve dünyevi yönleri olmuştur. Her hangi bir şekilde tanrısal (çok tanrıcı veya tek tanrıcı) bir gücün varlığını kabul eden insanların ilk olarak ölenlerin öbür dünya hayatını ilgilendiren uhrevi kaygılarla dolu olmaları ve bu yüzden ölü gömmenin (o toplumda gömülüyorsa) aynı zamanda dini bir ritüeller bütünü olması da gayet doğaldı.

Bu olayın dünyevi boyutuna gelince, o da insanın ölenin ardından onu kalıcı hale getirmek istercesine gömülme yerine bazen çok abartılı anıtlar, bazen de en azından küçük bir işaret dikme alışkanlığının var olmasıdır. Bu tür bir âdetin asıl amacı ölenin dışarıdan istenmeyen bir müdahaleye maruz kalmasını engellemek olsa da, aslında ölenin adına bir anıt oluşturma uğraşı insanlık tarihinin ilk zamanlarına kadar uzanmaktadır. Tarih boyunca değişik kültür çevrelerinde ölenin bedenini ortadan kaldırmak için birbirinden farklı metotlar uygulandığı bilinmektedir. Bazı kavimler cesedi ıssız yerlere, bazıları da vahşi hayvanların buldukları bölgelere terk etmeyi uygun görmüşlerdir. Cesetleri gömmenin insanlık tarihinde daha geç dönemlerde başladığı bilinmektedir.¹

Eski Türklerde ölüm halinde yas törenleri yapılır, kırlarda ölüne bulunduğu çadırın çevresinde atlarla dolaşılır, saçlar kesilir, saç baş dağıtılır, yüz çizilerek kanatılır, ölenin atlarının kuyrukları kesilir, kurban edilir, ölüne ardından yemek verilir². Eski Çin kaynaklarında Türk cenaze törenleri şu şekilde anlatılmakta idi:

Ölüler ilk önce bir çadıra konurdu. Bundan sonra da at, sığır ve koyunlardan kurbanlar verilir. Daha sonra atlarla çadırın etrafında dönülür ve at koşturmaları yapılırdı. At koşturma bitince ölüne bütün eşyaları atı ile birlikte yakılır ve geriye kalan kemikleri toplanırdı. Asıl büyük kurban törenleri ile diğer törenler ölüne kemikleri mezara konduktan sonra yapılırdı³. Türkler yağ denilen cenaze törenleri bittikten sonra ölen şahıs toprağa verilir, ölenin heykeli veya resmi yapılarak mezarın üstüne konur, öldürdüğü düşmanın sayısı kadar balbalı mezarın çevresine dikerlerdi⁴.

Eski Türklerde ölüyü tahnit etmenin de uygulandığı, tahnit edilmiş cesetlerin **kurgan** denen mezarlara gömüldüğü, bu yapının içine ölüne bazı eşyalarının, silahlarının hatta atının konduğu bilinmektedir.⁵

¹ Hakkı Önkal, *Anadolu Selçuklu Türbeleri*, Ankara 1996, s.1

² İ. Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, İstanbul 1984, s.291

³ Bahaeddin Ögel, *Türk Kültürünün Gelişme Çağları*. İstanbul 1998, s.760-761. Çin kaynaklarında belirtilen bu ölü yakma hadisesi daha çok sosyal olarak biraz daha geri kuzeydeki Türk kitlelerinde, özellikle Kırgızlarda görülmekte idi. Bkz. Ögel, *age*, s. 761.

⁴ W. Barthold, *Türklerde ve Moğollarda Defin Merasimi Meselesine Dair*, *Belleten* XI, Ankara 1947, s. 530-535; Ögel, *age*, s. 760-761.

⁵ Nejat Diyarbakırlı, *Hun Sanatı*, İstanbul 1972, s. 67

Göktürklerde mezarın yakınlıklarına bark denilen küçük binalar yapma âdetine rastlanmakta olup, bu binalarda ölünün resmi ya da heykeli, kurbanlar için de sunak bulunurdu⁶. Türk büyüklerinin hatıralarının gelecek nesillerce muhafaza edilmesi için kitabeler yazılması batıdaki Türk kitlelerince de muhafaza edilen eski bir adetti⁷.

Türklerin İslamiyet'e geçişinden sonra yeni dinin izin verdiği ölçülerde hayatı sona eren insanı toprağa gömmek suretiyle ebedi istirahatata tevdi ettikleri görülmektedir. Kabirlere özel bir itina gösterilmesinin İslam'da pek hoş karşılanmadığı, özellikle ilk dönemlerde her türlü özel mezar yapımına ve mezarların süslenmesine karşı konulduğu bilinmektedir⁸. Ancak daha sonraki dönemlerde kabirlerin belirli ölçüleri aşmamak, özellikle mezarı sağlamlaştırıcı tahta, taş gibi malzemeler kullanmamak koşuluyla basit ölçülerde yapılmasına izin verilmiştir⁹.

İslam mezar kültürü, İslamiyet' in ilk doğduğu ve yayıldığı topraklarla değil de daha çok Mısır, İran ve Anadolu gibi kültürel olarak daha gelişmiş coğrafyalarla alakalıdır. İslam dininin bazı uygulamalarının korunan yerel geleneklerle karışması sonucu tek tip mezar kültüründen değil de, daha çeşitli kültürlerden ve mezar tiplerinden bahsetmek mümkündür.

Osmanlı toplumunun mezar kültürünü anlamak için de şüphesiz Türk ve İslam kültür çevrelerinin verilerini çok iyi değerlendirmek gerekir. Çünkü Osmanlılar geçmişten gelen bu birikime eklemeler yaparak, yeni yorumlar katarak kültürel hayatlarını sürdürmüş görünmektedir.

Manisa müzesindeki mezar taşları da Osmanlı mezar kültürünün yöresel bir parçasını oluşturmaktadır. Çalışmamızda müzede bulunan 48 adet mezar taşı malzeme olarak kullanılmış olup, taşlar ilk önce fiziksel özellikleri, takiben de içerik açısından incelenecektir¹⁰.

⁶ Ögel, *age*, s.763

⁷ Bulgar Türklerinin kağanı Omurtag'ın Tırnova kitabeleri gibi bkz. Kafesoğlu, *age*, s. 291.

⁸ Vehbe Züheylî, *İslam Fikhi Ansiklopedisi*, C. 3, İstanbul 1994, s.73-80; Önkal, *age*, s.1-2. Dinen defin ve kabir ile ilgili hükümler için bkz. Züheylî, *age*, C. 3, s.31-98.

⁹ Züheylî, *age*, C.3, s. 73-80.

¹⁰ Bu türden örnekler için bkz. A.R. Yalgın, *Anadolu'da Türk Damgaları*, Bursa 1943; N. Saraçoğlu, *Türk Mezarlarına Dair Araştırma*, İstanbul 1950; Nazmi Sevgen, *Anadolu'da At ve Koyun Motifli Mezartaşları*, *TMO Dergisi 1*, Ankara 1955; T. Baykara, *Mirseyid (Tanır) Köyü Mezarlığı*, *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi 4*, Erzurum 1972; Beyhan Karamağaralı, *Ahlat Mezartaşları*, Ankara 1972; A. Koyunlu, *Mezar taşı Olarak Yapılmış Koç Heykelleri*, *TTDK Belleteni İstanbul 1976*; E. Danık, *Koç ve At Şeklindeki Tünceli Mezartaşları*, Ankara 1980; A. Çay, *Anadoluda Türk Damgası*, Ankara 1989; Gül Tunçel, *Ban Anadolu Bölgesinde Cami Tasvirli Mezartaşları*, Ankara 1989; Demet Karaçığ, *Bursa'da ki 14-15. Yüzyıl Mezartaşları*, Ankara 1994; Semavi Eyice, *Mezarlıklar ve Hazireler*, *İslam Dünyasında Mezarlıklar ve Defin Gelenekleri 1*, Ankara 1996, s.123-134; Kadir Pektaş, *Bitlis Tarihi Mezarlıkları ve Mezartaşları*, Ankara 2001 vd..

A-Mezar Taşlarının Fiziksel Özellikleri

a) **Fiziki durumları:** Mezar taşlarının büyük kısmı alttan, satır sonlarından veya üstten az ya da çok hasar almış durumdadırlar. Taşların 1 tanesi oval, geri kalanlar klasik dikdörtgen şekle sahiptir. Boy olarak 2 tanesi 1-50 cm, 28 tanesi 51-100 cm, 10 tanesi 101-150 cm, 5 tanesi 151-200 cm, 3 tanesi de 201-250 cm arasında ölçülere sahiptir.

Tablo I: Mezar Taşlarının Ölçüleri

Envanter No	Boy	En	Kalınlık	Çap	Çevre
2825	90	40	11	-	-
2826	197	61	11	-	-
2827	238	51	17	-	-
2828	136	59	18,5	-	-
2829	129	64	23	-	-
2830	177	43,5	4	-	-
2831	49	21	9	-	-
2832	200	45	13	-	-
2833	93	43	17	-	-
2836	222	68	17	-	-
2837	218	55	8	-	-
2838	87	-	-	32	118
2840	151	33	12	-	-
2841	117	40	5	-	-
2844	109	28	4	-	-
2846	75	44	7	-	-
2848	121	36	7	-	-
2849	143	35	5	-	-
2850	153	38	6	-	-
2852	145	28	11	-	-
2854	152	24	15	-	-
2856	38	28	11	-	-
2857	97	30	6	-	-
2858	56	47	9	-	-
2861	51	25	7	-	-
2863	116	29	10	-	-
2867	73	26	12	-	-
2868	86	36	20	-	-
2871	129	41	10	-	-
2872	178	38	13	-	-
2875	68	19	8	-	-
2876	63	32	6	-	-
2877	87	34	13	-	-
2878	71	41	6	-	-
2883	70	33	8	-	-
2884	73	29	6	-	-
2885	79	32	6	-	-
2886	91	23	16	-	-
2887	71	39	7	-	-
2892	76	26	10	-	-
2893	88	47	7	-	-
2894	84	35	10	-	-
2901	73	29	6	-	-
2906	54	26	7	-	-
2909	73	46	5	-	-
2915	79	33	6	-	-
2916	60	30	5	-	-
2917	116	33	9	-	-

B- Mezar Taşlarının İçerikleri

Mezar taşları incelendiğinde aslında her taşın bünyesinde iki farklı boyuta dair veriler içerdiği görülür. Bunlardan ilki taşları ilk okuyuşta göze çarpan içeriğin maddi boyutudur ki, bu boyut bizlere ölenlerin kimliği, belirtiliyorsa memleketleri, meslekleri, ölüm sebepleri gibi bilgiler sunar. İçeriklerin bir de manevi boyutu vardır ki bunda da insanların dünyaya bakışı, Allah'ın sıfatları, cennet kavramı, ölümü anlatış tarzları gibi konular ele alınacaktır.

Maddi Boyutları

a) **Yazı:** Mezar kitabelerinin ilk göze çarpan özelliği yazıların şeklidir. Kitabelerde hem estetik açıdan güzel olmaları, hem de okunabilirlik oranlarının diğer yazı stillerine göre daha üst düzeyde olmasından ötürü olsa gerek **sülüs** ve **rik'a** yazılarının kullanıldığını görmekteyiz. Bu iki stil arasında da daha çok **sülüs** yazı stili tercih edilmiş olup bu türden mezar kitabesi sayısı 41'dir. Rik'a yazısı ile yazılmış olan mezar kitabesi sayısı ise 7'dir.

b) **Ölüm Sebepleri:** İncelediğimiz mezar kitabelerinin büyük çoğunluğunda ölenin ölüm sebebine dair herhangi bir ibare olmadığı gibi, aşağı yukarı yazım planı ve kullanılan kelimelerde de ortaklıklar olduğu görülür.

Sadece bir kitabede hastalıktan ölümü işaret ettiğini düşündüğümüz ifadeler görülmektedir. *..el çeküb bu dâr-ı fenâdan eyeledi azm-i cinân/ mahvolub nazik vücudu kalmadı nâm ve şân/ devâsız derde düştü ana derman olmadı¹¹..* (gerisi kırık) şeklinde ki cümleler ölüm nedeninin normal olmadığını bir hastalık sonucu ölümün vuku bulduğunu düşündürmektedir.

c) **Ölenlerin Kimlikleri:** Mezar kitabeleri incelenirken 7 kişinin adı taşlar büyük ölçülerde tahrip olduğu için çıkarılamamıştır. Ölenin kimlik bilgilerini içeren kitabelerin büyük çoğunluğunun (27 adet) erkeklere ait olduğu, bayan mezarlarının ise hemen hemen erkeklerin yarısı kadar (14 adet) olduğu görülmektedir.

Tablo II: Ölenlerin Kimlikleri

Ölenin Kimliği ve Ölüm Tarihi	Mezartaşı Envanter Numarası
İzzet Muhammed Paşa (22 N 1227)	-
Muhammed İsmet Bey (1215)	2828
Hacı Bulad Ağa zevcesi Ayişe (1226)	2826
Hacı Muhammed Ağa (Şevval 1220)	2827
Mustafa Efendi ibn. Muhammed Ef. (1208)	2829
Hacı Mehmed (13 Cemaziyelahir 1211)	2830
Karagözzade Hüseyin ibn İbrahim (1224)	2831

¹¹ Env. No: 2909.

Osmanzade Ahmed Ağa (13 S 1257)	2832
Tatzade Es-Seyyid Halil Efendi (20 Şevval 1214)	2836
Süleyman Paşa hemşiresi Fatıma Hanım (1214)	2837
Seyyid Ahmed Hamdi (7 C 1255)	2838
Topalzade Hacı Mehmed Ağa (1259)	2840
Hüseyin Ef. Kerimesi Zübeyde Hanım (1281)	2841
Abdurrahman zevcesi Ayişe Kadın (-)	2844
Mekikcizade Muhammed zev. Ayişe Hanım (1247)	2849
İmam Hüseyin zev. Fatıma Hoca Kadın (1269)	2850
Nesimizade İsmail Ağa (1207)	2852
Hüseyin Baba (1255)	2854
Hacı Mehmed Ağa (1195)	2856
Ahmed (11 Ramazan 1296)	2857
Hadice Hanım (21 Zilhicce 1221)	2858
Muhammed (1228)	2861
Ali Namık Efendi (4 S 1308)	2863
Muhammed İzzet Efendi (22 M 1215)	2867
Ali Ağa (1241)	2868
Şerife Aişe (1182)	2871
Şeyyid Abdullah Nuri Efendi (23 S 1268)	2872
Muhammed (1180)	2875
Şerife Emetullah Kadın (1227)	2876
Muhammed Ağa (5 Rebiülevvel 1216)	2877
Muhammed İzzet Bey (Şaban 1302)	2883
Mısırlızade Muhyiddin Efendi (1304)	2884
Şatırzade Mehmed Ağa (1153)	2886
Nesimizade Ali Ağa (1173)	2892
Mümine Hanım (3 R 1261)	2893
Kolçak Mustafa Ağa (1214)	2894
Muhammed Fuad (1293)	2896
Mutasarrıf Sururi Efn. Kerimesi Edibe Hanım (1301)	2901
Nabibe Kadın (1257)	2915
Abdullah ehli Hadice (1202)	2916
Hacı Mustafa kerimesi Hadice (1306)	2917

d) Sülale İsimleri: Mezar kitabelerinde Manisa'da yaşamış sülalelerden bazılarının isimlerini tespit etmek mümkün olmuştur (Toplam 14 sülale ismi). Bu sülalelerden Tatzade sülalesine ait 3, Osmanzade ve Nesimizade sülalelerine ait 2' şer mezar taşı bulunmaktadır. Diğer sülalelerin ise birer mezar taşında isimleri geçmektedir.

Tablo III: Sülale İsimleri

Sülale İsmi	Mezar taşı Envanter Numarası
Topal Hacı Osman zade	2825
Dınga Osman Ağa zade	2827
Osman zade	2830-2832
Karagöz zade	2831
Tat zade	2830-2874-2914
Topal zade	2840
Mekikci zade	2849
Dökmece zade	2850
Nesimi zade	2852-2892
Feyzullah Efendi zade	2872

Saçbağlı zade	2876
Kara Müslimzade	2883
Mısırlı zade	2884
Şatır zade	2886

e) **Dini Gruplar:** Mezar kitabelerinin sadece bir tanesinde kişinin bağlı bulunduğu dini grubu işaret eder ifadeler yer almaktadır. Buna göre ölen, Kanberkiye¹² tarikatı şeyhi Hüseyin Baba'dır.

f) **Yer Adları:** Kitabelerde ölen kişinin memleketini gösterir ibareler pek fazla değildir. Bunlar da Manisalı olmayıp, burada gömülmüş olanlara aittir. Bu türden mezar taşı sayısı sadece 4 olup, birinde, Tekfurdağı¹³, ikisinde İzmir¹⁴, diğer birinde de Der Sa'adet şekli ile İstanbul geçmektedir¹⁵.

g) **Meslek Adları:** Mezar kitabelerinde yapılan inceleme sonucunda 12 değişik meslek adı tespit edilmiştir. Bunlardan ikisi müderris, diğerleri de birer adet olmak üzere vali, sadrazam-ı esbak, şeyhü'l islam, müsellemler, vezir, harem-i şerif müdürü, hatib, imam, tüfenkçi, ser katib, bostancıbaşı, mutasarrıf ve debbağdır.

Tablo IV: Meslek Adları

Meslek Adı	Mezartaşı Envanter Numarası
Sadrazam-ı Esbak	2828
Müderriş	2828-2836
Şeyhü'l İslam	2829
Müsellemler	2830
Vezir	2833
Vali	2837
Harem-i Şerif Müdürü	2838
Debbağ	2917
Tüfenkçi	2868
Ser Katib	2872
Bostancıbaşı	2894
Mutasarrıf	2901

¹² Kaynaklarda yapılan tarama sonucunda böyle bir tarikat veyahut tarikat kolu ismine rastlanamamıştır. Ancak taşın üstünde ki kavuğun Bektaşilerin 1826 tarihinden sonra zaman zaman kullandıkları tac şekline benzemesi, (Kavuçun çevresinde örgü motifli şerit bulunmakta, aynı motif kavuğu dikine dörde bölmektedir.) bu tarihten sonra tarikatın iz kaybettirmek için **tarik-i nazenin** gibi başka isimler kullanmış olması Kanberkiye isminin de aslında Bektaşiliği gizlemek için kullanılan isimlerden biri olabileceğini düşündürmektedir. Bkz. Musatafa Kara, *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi*, Bursa 1985,s.283. Mezar taşı Env. No: 2854.

¹³ Env. No: 2892

¹⁴ Env. No: 2837-2857

¹⁵ Env. No: 2863

Manevi Boyutları

a) **Allah Baki İnsan Fanidir:** Göktürklere göre **kişi oğlu hep ölümlü** türemiş idi. Bundan dolayı **Tanrı yaşar insan da ölürdü**¹⁶.

İslam dairesine girmiş olsalar da eski Türk inancı ile yeni dinin Allah'a (Tanrı'ya) bakışı arasında ebedilik açısından pek büyük fark olmadığını, bu dini özümstedikçe daha iyi anlayan Türkler özellikle kültürel ve düşünsel olarak en kuvvetli oldukları Osmanlı Devleti döneminde eskiden olduğu gibi Tanrı'nın kalıcılığı anlayışını ölüm hadisesini anlatan her türlü lafızda vurgulamışlardı. Buna da genel de mezar kitabelerinin ilk cümlesinde yer vermişlerdi.

Manisa Müzesinde bulunan mezar kitabelerinin 10 tanesinde **Hüve'l hayyü'l Baki**¹⁷, 8 tanesinde **Hüve'l Hallakü'l Baki**¹⁸, 6 anesinde **Hüve'l Baki**¹⁹, bir tanesinde de **Hüvallahü'l Baki**²⁰ ibareleri ile Allah'ın baki olduğu vurgulanmış olmasına rağmen, sadece üç yerde insanın fani olduğuna değinilmiştir²¹.

b) **O Diridir- Bağışlayandır- İlane Edendir:** Baki olmaktan başka Allah'ın sıfatları ile ilgili mezar kitabeleri girişlerinde bazı ibareler daha yer alır. Bunlar birer adetle **Hüve'l Muin** (O yardım edendir)²², hu dost²³, **Hüve'l Hay**²⁴ (O diridir-Canlıdır), **Hüve'l Gafur**²⁵ (O bağışlayandır), dur.

c) **Dünyanın Vasıfları:** Mezar kitabelerinde dünya çeşitli şekillerde vasıflandırılmıştır. Bunlara göre:

- a) Dünya fena idi (kalıcı değildi)²⁶.
- b) Vefasızdı²⁷.
- c) Cây-ı sefa (sefa sürme yeri)²⁸ idi.
- d) Kâm alma yeri idi²⁹.

¹⁶ Ögel, *age*, s.758

¹⁷ Env. No: 2825-2832-2836-2841-2878-2885-2893-2896-2909-2917.

¹⁸ Env. No: 2826-2827-2830-2833-2837-2848-2852-2876.

¹⁹ Env. No: 2829-2844-2868-2872-2893-2906.

²⁰ Env. No: 2828.

²¹ ...kimseye baki değildir bu cihan... Env. No: 2906; ...bu cihana günde binbiri gelir bini gider... Env. No:2896; ...dünya kalmadı Sultan Süleyman'a... Env. No:2841.

²² Env. No: 2840; Aynı vasıflar için bkz. Yusuf Has Hacib, (Haz. R. Rahmeti Arat), Ankara 1979, 5-6, ..Açın kodmaz hergiz kamug tınglıg/ yitürür içürür tözü sanlıg/ Neteg kim tiledi me boldu kamug/ kimi kim tilese kilur ol ulug.

²³ Env. No: 2854

²⁴ Env. No: 2846

²⁵ Env. No: 2850; aynı anlayış için bkz. Yusuf Has Hacib, *age*, D.1 ..Bay atı birle söze başladım- Törütgen igidgen keçürgen idim

²⁶ ... Fenadan ta bekaya... Env. No:2825; ...bekaya bu fenadan.. Env. No: 2827; ...dar-ı fena.. Env. No: 2832; ...fani cihan.. Env. No: 2846; Env. No: 2893, Env. No: 2909.

²⁷ ...vefasın görmedim... Env. No: 2825; ...bî vefa.. Env. No: 2848

²⁸ ...olmadı cay-ı sefa mümineye bu cihan.. Env. No: 2832

²⁹ Env. No: 2832

e) İbret kapısıdır³⁰.

Görüldüğü gibi dünya tasavvufi düşüncenin etkisi ile olsa gerek somut değil, soyut bir bakış açısıyla tarif edilmiş ve pek de hoş olmayan sıfatlarla vasıflandırılmıştı.

Gerçekte İslam tasavvufu ve mistizmin özünde de maddeye karşı bir tavır vardır. Mistizm bir ölçüde perhizdir. Dünyaya ve eşyaya karşı sempati yerine manaya, batına karşı sempati esastır. Bunun da sebebi dünya ve eşyanın süreklilik arz etmemesi ve bu yüzden insanı tatmin etmeyecek olmasıdır³¹. Bu anlayış ile mezar kitabelerinde dünyanın fena vasfının ve yalan olduğunun belirtilmesi büyük ölçüde uyuşmaktadır.

Yapılan bir açıklamada tasavvufun **dünyaya eksik olarak bakmak**³² şeklinde tarif edildiğine dayanarak, mezar kitabelerinde yazılanların aynı anlayışı ifade ettiğini söylemek pek de yanlış olmayacaktır.

d) Dua-Hayflanma-Serzeniş ve Öğütler: Mezar kitabelerinde yer alan dualar incelendiğinde birbirinden hitap eden kişiler açısından ayrıldığını görürüz. Birinci grupta mezar sahibi kendi adına konuşmakta, ancak dua kısmında devreden çıkmakta³³, ikinci grupta ise hitap eden belli değildir. Fail üçüncü şahıslardandır³⁴.

Birinci gruptaki kitabe sayısı 5³⁵, ikinci gruptaki kitabe sayısı 43³⁶ tür. Her iki grupta da ölü için istenen şeyler hemen hemen ortak gibidir. En çok istenen şey ölünün ruhuna Fatiha'dır. Bu istekten sonra peygamberin şefaati³⁷, mekânın cennet olması³⁸, hur ve gılmanın hizmetinde olması³⁹, cürmün bağışlanması⁴⁰, Allah'ın rahmetine gark eylemesi⁴¹, kalbin nur ile dolu olması⁴², saadet nasip olunması⁴³ gibi dualar gelmektedir.

Kitabelerde zaman zaman insanların yapmak isteyip, yapamadıklarına duydukları özlemi dile getiren hayflanma ve serzenişlere de rastlanmaktadır.

³⁰ Env. No: 2849.

³¹ Kara, *age*, s.13.

³² Kara, *age*, s.37.

³³ ...*bu dünyada bulmadım hiç rahatı/ ihtiyar itdim anın için rihleti/ aklı olan benden alsın ibreti/ Mekikcizade Muhammed Ağa'nın* (bu kısımda ölenin ağzından hitap bitmiştir)/ *zevesci merhume Ayişe Hanım/ Ruhîçün Fatiha* Env. No: 2849

³⁴ ...*Mutafoğlu Hacı/ Abdullah ehli Hatice ruhuna / Fatiha* Env. No: 2916

³⁵ Env. No: 2826-2840-2846-2849-2896

³⁶ Env. No: 2826-2827-2829-2830-2831-2832-2833-2836-2837-2838-2841-2844-2848-2850-2852-2853-2854-2856-2857-2858-2863-2867-2868-2871-2872-2875-2876-2877-2878-2883-2884-2885-2886-2887-2892-2893-2894-2901-2905-2906-2909-2916-2917

³⁷ Env. No: 2826-2832-2840-2843-2894.

³⁸ Env. No: 2830-2832-2850-2868-2885-2887

³⁹ Env. No: 2826-2832

⁴⁰ Env. No: 2827-2905

⁴¹ Env. No: 2827-2832-2848-2893

⁴² Env. No: 2837

⁴³ Env. No: 2840

Dünyanın vefasını görmemek⁴⁴, dünyadan kâm alamamak⁴⁵, gençliğine doyamamak⁴⁶, uzun ömür sürememek⁴⁷, rahat edememek⁴⁸ gibi sebeplerle insanların mutsuzluk yaşadıkları, ölümden sonra da bu duygularının mezar kitabesine geriye kalanlarca yansıtıldığı görülmektedir.

Kuyda prensesime kız evledüma

Beğime arkadaşüma doymadım

Kırk üç yaşında ayrıldım⁴⁹.

Bu ifadeler Göktürk alfabesi ile yazılmış bir yazıttandır. Bu yazıtta ölen, sevdiklerine doymadığını, bunun sebebininse 43 yaş gibi erken bir zamanda ölmesi olduğunu anlatmaya çalışmıştır.

Genç yaşında cam-ı mevdi içdi

Zevk-i dünya görmeden gitti hazin

Nevşüküfte-i gonca iken soldu ah⁵⁰.

Bu kitabe ise Manisa Müzesinde bulunanlardan birisidir ve Osmanlı döneminde de eski geleneklerin ne ölçüde sürdüğünü göstermek açısından önemlidir. Çünkü her iki mezar yazıtında da bir serzeniş vardır ve bunların konuları ortaktır.

Bazı kitabelerde de kişilere adeta öğütler verilmektedir.

Bu dünyada bulmadım hiç rahatı

İhtiyar itdim anın için rihleti

Aklı olan benden alsın ibreti⁵¹.

Bu cümlelerde yine tasavvufi anlayışa yakın olarak dünya hayatının hiç rahat olmadığı, bunun için kişinin ölümü daha hayırlı bulduğu, bunda da yaşıyanlar için ibret olduğu vurgulanmaktadır.

e) Ölüm Hadisesinin Anlatımı: Ölüm Göktürklerde **uç a barmak** yani uçarak gitme sözü ile söylenirdi. Onlara göre ruh uçar Tanrı katına giderdi. Ölüm konusunda bir de Tanrı'nın taktiri vardır. Bu durum da farklı bir kelime ile anlatılırdı. Bu kelime **kergek boldı idi**⁵².

⁴⁴ Env. No: 2825

⁴⁵ Env. No: 2832

⁴⁶ Env. No: 2846

⁴⁷ Env. No: 2846-2917

⁴⁸ Env. No: 2849

⁴⁹ H. Namık Orkun, *Eski Türk Yazıtları*, Ankara 1986, s.533

⁵⁰ Env. No: 2917

⁵¹ Env. No: 2849

⁵² Ögel, *age*, s..758.

Türkler nezaket anlayışından olsa gerek (düşmanları hariç) insanların ölüm hadisesini **öldü** şeklinde anlatmazlardı. (Belki de bu kelimenin diğer canlıların ölümünü anlatırken kullanılabilir olması da buna engeldi.)

Manisa müzesindeki mezar kitabelerinde de ölmek ya da öldü kelimeleri hiç geçmemektedir. Bunun yanında vefat veya fevt gibi bu dönemde sıkça kullanılan kelimelerde kullanılmamıştır. Bu kelimeler yerine daha uzun ve edebî yönü daha belirgin cümlelerle ölüm hadisesi anlatılmıştır.

Mezar kitabelerine göre ölüm;

- a) Nida-ı ırci'ye imtisal etmekti⁵³.
- b) Fenâdan bekâya rihlet etmekti⁵⁴.
- c) Kaza-ı eshama râm olmakti⁵⁵.
- d) Dâr-ı fenayı terk etmekti⁵⁶.
- e) Teslim-i can eylemekti⁵⁷.
- f) İrtihâl-i dâr-ı beka eylemekti⁵⁸.
- g) Ecelin gelmesi idi⁵⁹.
- h) Hüdanın ferman etmesi idi⁶⁰.
- ı) Mevt şarabın içmekti⁶¹.

SONUÇ

Yerleşim tarihi epey eski olan Manisa aynı zamanda Türklerin Anadolu'ya gelişinden kısa bir müddet sonra Türk iskânına da açılmış olmasına rağmen, müzede 16. yüzyılın ortalarından daha eski tarihli bir mezar taşına rastlanamamıştır.

Kırk sekiz adet taşın değerlendirildiği bu çalışmada, mezar kitabelerinde çoğunlukla sülüs yazısının kullanıldığı, kitabelerin daha çok 1200- 1299 (1786-1881,1882 miladi) hicri tarih diliminde toplandığı, bu grubu 1300 ve yukarısı tarihli taşların takip ettiği görülmektedir.

Askerî, idarî ve sosyal olarak üst kademedeki kişilerin kitabelerindeki ifadelerin biraz daha edebi, taşlarının daha süslü ve cesamet olarak daha büyük, yazı işçiliğinin daha üst düzeyde olması, ilk bakışta diğerlerinden bu grubu ayırt eden özelliklerdir.

⁵³ Env. No: 2825-2837

⁵⁴ Env. No: 2827

⁵⁵ Env. No: 2831

⁵⁶ Env. No: 2832

⁵⁷ Env. No: 2832

⁵⁸ Env. No: 2833-2836

⁵⁹ Env. No: 2885

⁶⁰ Env. No: 2885

⁶¹ Env. No: 2877

Kitabeler içerik olarak incelendiğinde onların sadece ölenin kimliğini bildiren metinler olmadığı, bunların aynı zamanda, şahıs isimlerine, sosyal tarihe, sanat tarihine, yerel tarihe, eski edebiyata dair bilgiler de içerdikleri görülmektedir.

Kaynakça

- BATRHOLD, W-, *Türklerde ve Moğollarda Defin Merasimi Meselesine Dair, Belleten XI*, Ankara 1947.
- BAYKARA, Tuncer-, *Mirseyid (Tanır) Köyü Mezarlığı, Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi 4*, Erzurum 1972.
- ÇAY, Abdülkadir-, *Anadoluda Türk Damgası*, Ankara 1989.
- DANIK, E.-, *Koç ve At Şeklindeki Tunceli Mezartaşları*, Ankara 1980.
- DIYARBEKİRLİ, Nejat-, *Hun Sanatı*, İstanbul 1972.
- EYİCE, Semavi-, *Mezarlıklar ve Hazireler, İslam Dünyasında Mezarlıklar ve Defin Gelenekleri I*, Ankara 1996.
- KAFESOĞLU, İbrahim-, *Türk Milli Kültürü*, İstanbul 1984, s.291.
- KARA, Musatafa-, *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi*, Bursa 1985.
- KARAÇAĞ, Demet-, *Bursa'da ki 14-15. Yüzyıl Mezartaşları*, Ankara 1994.
- KARAMAĞARALI, Beyhan-, *Ahlat Mezartaşları*, Ankara 1972.
- KOYUNLU, A.-, *Mezartaşı Olarak Yapılmış Koç Heykelleri, TTDK Belleteni İstanbul 1976*.
- ORKUN, H. Namık-, *Eski Türk Yazıtları*, Ankara 1986.
- ÖGEL, Bahaeddin-, *Türk Kültürünün Gelişme Çağları*, İstanbul 1998.
- ÖNKAL, Hakkı-, *Anadolu Seçuklu Türbeleri*, Ankara 1996.
- PEKTAŞ, Kadir-, *Bitlis Tarihi Mezarlıkları ve Mezartaşları*, Ankara 2001.
- SARAÇOĞLU, N.-, *Türk Mezarlarına Dair Araştırma*, İstanbul 1950.
- SEVGİN, Nazmi-, *Anadolu'da At ve Koyun Motifli Mezartaşları, TMO Dergisi I*, Ankara 1955.
- TUNÇEL, Gül-, *Batı Anadolu Bölgesinde Cami Tasvirli Mezartaşları*, Ankara 1989;
- YALGIN, A.R.-, *Anadolu'da Türk Damgaları*, Bursa 1943.
- ZÜHEYLİ, Vehbe-, *İslam Fıkhı Ansiklopedisi, C. 3*, İstanbul 1994.